

lehetőséget ad. Elolvasását nem csupán a nyelvészeti pragmatika iránt érdeklődő kutatók és oktatók, doktori programokban részt vevő hallgatók számára ajánlom, hanem azok számára is, akik a nyelvelmélet, az általános nyelvészet kurrens modelljeinek kutatásába és alkalmazásába kívánnak bepillantást nyerni.

A hivatkozott irodalom

- BEAVER, DAVID – FRANCEZ, ITAMAR – LEVINSON, DMITRY 2006. Bad Subject: (Non-)canonicity and NP Distribution in Existentials. In: GEORGALA, E. – HOWELL, J. szerk., *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory XV*. CLC Publications, Ithaca NY. 19–43.
- CLARK, HERBERT H. 1996. *Using Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KEENAN, EDWARD 2003. The definiteness effect: semantics or pragmatics? *Natural Language Semantics* 11: 187–216.
- KERTÉSZ, ANDRÁS – RÁKOSI, CSILLA 2008. Daten und Evidenz in linguistischen Theorien: Ein Forschungsüberblick. In: UÓK szerk., *New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies*. Lang, Frankfurt am Main. 21–60.
- KING, JEFFREY C. 2001. *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- PERRY, JOHN 2000. *The Problem of the Essential Indexical*. CSLI Publications, Stanford.
- WARD, GREGORY – BIRNER, BETTY 1995. Definiteness and the English existential. *Language* 71: 722–42.

ANDOR JÓZSEF

Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd szerk., *Konstrukció és jelentés* Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2012. 300 lap

1. B e v e z e t é s. – Sokak számára talán meglepő és elsőre csak nehezen értelmezhető állítással indítja TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD a bevezetőjét: a kognitív nyelvészeti kutatásoknak köszönhetően a „nyelv tudományos visszahumanizálása” zajlik (5). De mit is jelent ez valójában? A kognitív nyelvészetben általánosan elfogadott, hogy a „gondolat” és az „elme” konceptualizása metaforákon keresztül valósul meg. A gondolatok lehetnek például ételek, amelyeket megemésztünk (pl. *megemészteni* a híreket), fizikai (azaz megmunkálásra váró) tárgyak (pl. *kidolgozni* egy gondolatot) vagy akár emberek (pl. *megszületik* egy gondolat). Az elmét is többféleképpen értelmezhetjük, lehet az egy tartály, amely gondolatainkat, emlékeinket tartalmazza (pl. *tele* van a feje gondolatokkal) vagy egy gép (pl. gyorsan *kapcsol*). Ezeket az alapmetaforákat a tudomány is gyakran felhasználja, hogy leírjon egy adott jelenséget a világban. Amikor egy tudományos elmélet a fogalmi rendszerünk mindennapos alapmetaforáinak kibővített változatait használja, akkor az elmélet „intuitívnek” és „természetesnek” hat (LAKOFF–JOHNSON 1980: 207). A kognitív tudomány is nagyrészt olyan metaforákkal dolgozik, amelyek részét képezik fogalmi rendszerünknek – pl. A GONDOLATOK TÁRGYAK, AZ ELME TARTÁLY vagy AZ ELME GÉP (i. h.). A 60-as évek kognitív forradalma azonban AZ ELME GÉP alapmetafora tovább-

fejlesztéseként létrehozta AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metaforát (lásd részletesen GIGERENZER–GOLDSTEIN 1996), amely a kognitív tudomány minden területére, így például a nyelvészetre is kihatott.

Minden tudományos elméletnek szüksége van metaforákra, hiszen azok nélkül nehezen tudnánk értelmezni és leírni a világot. Probléma akkor adódhat, ha egy tudományos elmélet kizárólag egyetlen metaforával (vagy metafora-csoporttal) hajlandó dolgozni. Fogalmaink nagy része több forrástartomány által is értelmezhető, annak érdekében, hogy a céltartomány minél több aspektusát megértsük és leírjuk. Ha az elmét azonban kizárólag például a számítógép céltartománya segítségével értelmezzük, akkor kizorol a tudományos vizsgálódás köréből minden olyan aspektus, amely nem (vagy csak nagyon nehezen) értelmezhető vagy modellezhető ezzel a metaforával. Visszatérve a nyelvészethez, AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metafora elsősorban a szintaxisra (azaz a helyes szerkezetek generálására és a helytelen szerkezetek kiszűrésére) helyezi a hangsúlyt, illetve a nyelv univerzális és objektívan leírható folyamataira. A metafora azonban – a céltartomány természetéből adódóan – elrejtja a nyelv szubjektív és kultúra-specifikus vonásait, az emberi tapasztalás és a környezet meghatározó szerepét, illetve az analógiára épülő vagy akár szabályszerűséggel járó nyelvi kreativitást (ez utóbbiról részletesen l. pl. LADÁNYI 2007). A 70-es évektől kezdődően egyre több olyan nyelvészeti kutatás zajlott egymással párhuzamosan, amely ez utóbbi aspektusokat is lényegesnek tekintette (ezekről a kutatásokról részletesebben l. LANGACKER 2011: 9–10), és amelynek köszönhetően kialakult egy viszonylag koherens nyelvelmélet, amely valós alternatívát tudott nyújtani az addig meghatározó generatív szemlélettel szemben.¹

Az új nyelvelmélet, azaz a kognitív nyelvészet vizsgálódásának középpontjában a „megismerő és cselekvő ember és közössége” (TOLCSVAI–TÁTRAI 2012: 5) áll. Egyik fő erőssége éppen abban rejlik, hogy kevésbé támaszkodik csupán egyetlen tudományos metaforára (vagy metafora-csoportra), hiszen tisztában van a metaforák adta lehetőségekkel és azok korlátaival is. Ugyanakkor emberközpontúsága kihat azokra a metaforákra, amelyekkel önmagát definiálja. Gyakorta hangoztatott vélemény, hogy a kognitív nyelvészet „emberi arcú” nyelvészet (l. pl. RADDEN–DIRVEN 2007: 19).² A megszemélyesítés kiterjed a vizsgálódás tárgyára is, azaz magára a nyelvre – lásd TOLCSVAI NAGY és TÁTRAI már idézett „visszahumanizálása”. A visszahumanizálási folyamat egyértelműen annak a jele (és nyelvi megnyilvánulása), hogy AZ ELME SZÁMÍTÓGÉP metafora egyeduralma nemcsak külföldön, hanem itthon is véget ért.

A recenzált kötet egészen biztosan a magyar nyelvészeti kutatások új korszakának egyik alapműve lesz. Megjelenése mindenképpen időszerű: habár a kognitív nyelvészet már több évtizedes múltra tekinthet vissza, és elismert kutatási paradigmának számít Európában és az Egyesült Államokban, még mindig kevés az olyan publikáció, amely vagy magyarul íródott, vagy magával a magyar nyelvvel foglalkozik – ennek szembetűnő példája, hogy csupán az elmúlt néhány esztendőben jelentek meg átfogó, bevezető jelle-

¹ A 80-as években számos kognitív nyelvészeti alapmunka látott napvilágot. Érdekes egybeesés, hogy ezek közül három alapmű (Johnson 1987; Lakoff 1987; Langacker 1987) 1987-ben jelent meg. Nemhiába jegyzi meg Barcelona és Valenzuela (2011: 17), hogy 1987. a kognitív nyelvészet kialakulásának egyik legjelentősebb dátuma.

² „Cognitive linguistics is linguistics with a human face.” Azaz: A KOGNITÍV NYELVÉSZET EMBER.

gű munkák magyar nyelven a kognitív nyelvészetről (l. pl. KÖVECSES–BENCZES 2010; TOLCSVAI NAGY 2010). TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD kötete tehát abból a szempontból is üdvözlendő, hogy jelentősen hozzájárul a kognitív nyelvészet minél szélesebb körben való ismertségének és elismertségének növeléséhez Magyarországon.

2. A tanulmányok részletes bemutatása. – A kötetben található tizenöt színvonalas és izgalmas tanulmány a 2005 óta működő DiAGram nyelvészeti műhely kutatási eredményeiről számol be. A szerkesztők a kötetet négy fő részre tagolták: az első szekcióban morfológiai, a másodikban szintaktikai, a harmadikban szemantikai, míg a negyedikben pragmatikai vizsgálódások kaptak helyet. A szerkesztők nem adtak külön címet a négy szekciónak, a tartalomjegyzékben csupán egy üres sor jelzi az egyes részek közötti „határokat”. Ez a szerkesztői döntés az olvasóban azt a benyomást kelti, hogy a nyelvi szintek hagyományos megkülönböztetése (morfológia, szintaxis, szemantika, pragmatika) nehezen tartható. A kognitív nyelvészet egyik alaptézisének számít a nyelv (és a gondolkodás) holisztikus felfogása – azaz hogy elménkben nincsenek különálló „modulok”, mert mindegyiket ugyanazok a kognitív funkciók irányítják (mint például a kategorizáció vagy az alak–háttér elrendeződés). Ugyanakkor a kognitív nyelvészet a jelentésalkotás tudománya (erről részletesen l. KÖVECSES 2006), ekképp a nyelvet elsősorban olyan folyamatként látja, amely „a jelentés konceptualizációjáért és annak kommunikációjáért” felelős (KÖVECSES–BENCZES 2010: 16). A jelentés tehát kitüntetett figyelmet kap, mert mindent meghatároz és áthat. Ez a jelentésközpontúság ragadható meg a kötet tanulmányaiban is, sőt erre utal magának a kötetnek a címe is: „Konstrukció és jelentés”. A jelentés, illetve a jelentésalkotás folyamata az, ami tehát összeköti e tanulmányokat és ekképpen lebontja a hagyományos nyelvi szintek közötti határokat.

Az első szekcióban öt morfológiai témával foglalkozó tanulmány kapott helyet. DÉR CSILLA ILONA („Mennyire [prototipikus] névutók a ragvonzó névutók a magyarban?”) azt vizsgálja, hogy mennyiben tekinthetők prototipikusnak a magyar ragvonzó névutók. A „Magyar Nemzeti Szövegtár”-on (MNSz.) végzett keresések eredményei, illetve 100 adatközlőnek különböző pozíciójú ragvonzó névutókat tartalmazó példamondatokra adott grammatikalitási ítéletei alapján arra lehet következtetni, hogy a hátulsó pozícióban rögzült ragvonzó névutók prototipikusabb névutóknak tekinthetők, mint a kétféle helyzetben is megjelenni képes társaik. KOTHENCZ GABRIELLA SZILVIA („Képi sémák és határozóragok”) a térbeli viszonyok jelölésére szolgáló irányhármassági határozóragok kognitív szemantikai leírásával foglalkozik. Tanulmánya azon az összefüggésen alapul, hogy amint a látás során a látótérben észlelt térbeli viszonyokat egymáshoz képest határozzuk meg, úgy az ezeket a viszonyokat jelölő határozóragok is szemantikai rendszerbe szerveződnek és jelentésük egymáshoz képest definiálható, illetve leírható különböző képi sémák segítségével (pl. TARTÁLY, FELÜLET, KAPCSOLAT stb.). TANOS BÁLINT tanulmánya („Határozóképzési produktivitás kvantitatív keretben”) három képző, az *-(A)n*, *-Ul* és *-lAg* produktivitását veti össze kvantitatív módszerrel. Az írás továbbá megvizsgálja, hogy sztenderd morfológiai leírásokhoz képest az MNSz.-ből nyert adatok alapján milyen mértékben különbözik az adott képzők semantikussága, illetve milyen szemantikai körben működnek. LADÁNYI MÁRIA („Igekötős igék kapcsolódási mintázatai: Vizsgálati lehetőségek”) az igekötős igék három fő problémáját veszi górcső alá: milyen tényezők vannak hatással 1. az igekötők mondatbeli megjelenésére, 2. az igekötők és igék kapcsolódási

mintázataira és 3. az igekötős mintázatok közötti választásokra. Az első és második kérdéskör kapcsán a tanulmány röviden bemutatja az eddigi elképzeléseket a felvetett témákkal kapcsolatban. A harmadik kérdéskört a cikk kognitív nyelvészeti keretben, az igekötős igékre épülő sémák versengése alapján tárgyalja. SCHULTZ JUDIT („Az ikés paradigma és a medialitás viszonyáról – funkcionális-szemantikai megközelítésben”) először felvázolja az ikés paradigma kialakulásának a nyelvtörténetben ma elismert elméletét, és rámutat az elmélettel kapcsolatos kételyekre és hiányosságokra. Dolgozata második felében – alternatív megközelítésként – felvázolja az ikés paradigma kialakulását és funkcionális változásait LANGACKER jelentésemélete, a mediális igenem kategóriájának KEMMER-féle tágabb körű, funkcionális értelmezése, illetve HAVAS FERENC mediálisragozás-elmélete alapján.

A kötet második szekcióját TOLCSVAI NAGY GÁBOR írása („Az alany funkcionális értelmezése”) nyitja. Tanulmányában TOLCSVAI NAGY a magyar grammatikai alany egyes funkcionális jellemzőit tárgyalja, és arra mutat rá, hogy a prototipikus alany cselekvő és topik (a figyelem középpontjában álló dolog) a mondatban, azaz olyan résztvevő egy jelenetben, amely fogalmi kiindulópontként szolgál a konstruálásban. Azokban a mondatokban azonban, amelyekben datívuszragos vagy akkuzatívuszragos főnévvel jelölt dolog a topik, a grammatikai alany csupán másodlagos, azaz nem fogalmi kiindulópont. Ez a figyelemáthelyeződés az alany különböző sematizáltsági fokát eredményezi. IMRÉNYI ANDRÁS („A mondat mint többdimenziós hálózat: Magyar–angol összehasonlító elemzés”) dolgozata két fő részből áll. Az első részben a szerző bemutatja saját magyar mondatelemzéseinek egy továbbfejlesztett változatát, amely a kognitív nyelvészet és a függőségi nyelvtanok szintéziseként a mondatot szimbolizált jelentésviszonyok többdimenziós hálózatoként jellemzi. A dolgozat második részében IMRÉNYI a kulcsfogalmak angol nyelvészeti alkalmazására tesz kísérletet. KUGLER NÓRA tanulmánya („Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás”) az inferencialitás kategóriájának újraértelmezését vázolja fel funkcionális kognitív keretben. Ennek megfelelően a dolgozat meggyőzően bizonyítja, hogy az inferencialitás metaevidenciális (és nem evidenciális) jelenség, de ugyanakkor arra is rámutat, hogy az inferencialitás nem élesen elkülöníthető kategória: az inferencialitás és az episztemikus modalitás a következtetési folyamatok és a szubjektivizáció révén egyetlen, közös tartományt képviselnek – az episztemikus-inferenciális (azaz episztemiciális) szemantikai tartományt.

A kötet harmadik, szemantikai tárgyú szekciója PAPP KORNÉLIA tanulmányával („Módszerek a *kis* és *kicsi* dimenzionális melléknevek korpuszalapú vizsgálatához”) indul, amely két módszert – a kollokációs elemzést és az olvasatvizsgálati módszert – mutat be a *kis* és *kicsi* melléknevek korpuszalapú vizsgálatához. E két, egymást kiegészítő módszer a korábbi vizsgálatokkal ellentétben sokkal átfogóbb képet nyújt a dimenzionális melléknevek jelentéstani viselkedéséről. SIMON GÁBOR („Szemantikai konstruálás a metaforikus kifejezésekben”) a metaforikus jelentés kialakulását kutatja egyes térbeliséghez kapcsolódó magyar kifejezések alapján, és arra a következtetésre jut, hogy a metaforikus jelentés kialakulása felfogható a szemantikai séma intenzív rekonfigurálódásának folyamataként, amelyet az autonóm szerkezet kezdeményez a dependens szerkezetben. CSONTOS NÓRA („Az idézés kognitív szemantikai megközelítése: Az idéző rész szerepe és viszonya az idézettel”) az idézés megalkotásának és feldolgozásának folyamatát vizsgálja kognitív nyelvészeti keretben. Ennek megfelelően az idézést olyan összetett jelentésszerkezetnek (referenciapont-szerkezetnek) tekinti, amelyben egy – a megértés és értelmezés szempont-

jából – célként megjelölt nyelvi kifejezést egy másik nyelvi kifejezés, a referenciapont aktiválásán keresztül lehet megérteni.

A kötet utolsó szekcióját RÓNAI ORSOLYA („A nyelvi referencia kognitív pragmatikai megközelítése – Megérteni, amit mások megértenek”) dolgozata indítja, mely a nyelvi referencia fogalmát értelmezi kognitív pragmatikai keretben. A tanulmány kísérlet tesz a nyelvi referencia társas tevékenységként, illetve interszjektív aktusként való definiálásra. LACZKÓ KRISZTINA és TÁTRAI SZILÁRD írásában („Személyek és/vagy dolgok: A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban”) a deixis funkcionális-kognitív értelmezésével ismerkedhetünk meg. A tanulmány a deiktikus kifejezésekként funkcionáló (és kevésbé prototipikusnak számító) harmadik személyű névmások, valamint a dologra mutató névmások sajátos működéseire hívja fel a figyelmet, élő nyelvi példákra támaszkodva. HÁMORI ÁGNES („Erő, irány és erődinamika a társalgásban”) TALMY erődinamika-elméletének főbb gondolatait alkalmazza a diskurzuselemzés területén. TALMY alapján a dolgozat a társalgást mint közös jelentésre irányuló erők mentális interakciójaként, egymás elméje felé irányuló erőhatásként, előrehaladó mozgásként, cselevésként és nem utolsósorban társas-emocionális interakcióként értelmezi. A kötet utolsó írásában DOMONKOSI ÁGNES („Metaforikus és metonimikus motivációk a magyar megszólításokban”) történeti adatokra és saját empirikus felmérésének eredményeire támaszkodva arra világít rá, hogy a magyar megszólítási módok alakulását hogyan motiválják fogalmi metaforák és metonímiák.

3. Összegzés. – Összességében elmondható, hogy egy lebilincselő és régóta várt olvasmány született TOLCSVAI NAGY GÁBOR és TÁTRAI SZILÁRD szerkesztésében. A tizenöt tanulmány kiváló képet ad a mai magyar kognitív nyelvészeti kutatások sokszínűségéről, egyszerismind előrevetíti a jövőbeni kutakodások lehetséges irányait. Mind-egyik tanulmány nagy hangsúlyt fektet az adott nyelvi jelenség korábbi megközelítéseinek (és azok hiányosságainak) bemutatására. A dolgozatok meggyőző ereje részben abban áll, hogy az azokban tárgyalt alternatív – azaz kognitív nyelvészeti – megközelítés egyszerűbb és elegánsabb megoldásokat eredményez. A tanulmányok ugyanakkor gyakran vegyítik a kognitív nyelvészeti elképzeléseket más kompatibilis elméletekkel is, hűen tükrözve azt a tényt, hogy a kognitív nyelvészet nem egységes paradigma (és sosem volt az – l. LANGACKER 2011). A különféle (kognitív) nyelvészeti elméletek összekapcsolása, újragondolása a kognitív nyelvészet megújulását, továbbfejlődését eredményezi, ami újabb és újabb kutatási kérdéseket vet fel. Éppen ezért bízunk abban, hogy a recenzált kötet ennek az izgalmas folyamatnak csupán az első lenyomata, és hogy a jövőben hasonló színvonalú, további kötetek is várhatóak a DiAGram nyelvészeti műhelytől annak érdekében, hogy minél közelebről megismerjük az emberarcú magyar nyelvet.

A hivatkozott irodalom

- BARCELONA, ANTONIO – JAVIER VALENZULA 2011. An overview of cognitive linguistics. In: MARIO BRDAR – STEFAN TH. GRIES – MILENA ŽIC FUCHS szerk., *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 17–44.
- JOHNSON, MARK 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.

- KÖVECSES ZOLTÁN 2006. *Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- LADÁNYI MÁRIA 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*. Tinta Könyviadó, Bp.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – MARK JOHNSON 1980. The metaphorical structure of the human conceptual system. *Cognitive Science* 4 (2): 195–208.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2011. Convergence in cognitive linguistics. In: MARIO BRDAR – STEFAN TH. GRIES – MILENA ŽIC FUCHS szerk., *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 9–16.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

BENCZES RÉKA

Vaskó Ildikó, Tenk på det, da gitt! Pragmatikai jelölők a norvég nyelvben

ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Budapest, 2012. 113 lap

Az elmúlt néhány évtizedben a pragmatikai jelölőkre irányuló kutatások száma – mind az elméleti, mind az empirikus jellegű munkák tekintetében – ugrásszerűen megnövekedett, sokak szerint e vizsgálódási terület „virágzó üzletággá” fejlődött (l. pl. FRASER 1999). A pragmatikai jelölőkkel kapcsolatos megfigyelések fényében számos nyelvészeti fogalmat kellett újraértelmezni, köztük a grammatikalizáció folyamatát és velejáróit, a pragmatika és a szemantika határfelületeit, és nem utolsósorban a koherencia fogalmát is, olyannyira, hogy HANSEN (2006) például a diskurzusjelölők kutatását „lándzsahegy-diszciplínának”¹ keresztelte el.

Az elméleti vonzerő és a gomba módra szaporodó tanulmányok ellenére, vagy talán éppen a nagy érdeklődés következményeként, a terület meglehetősen heterogén maradt: egyrészt nem létezik olyan általánosan elfogadott elméleti keret, amely mintegy közös nevezőként vagy koordinációs rendszerként működne, másrészt nincsen olyan funkcionális tipológia sem, amely széles körben kiindulási pontként szolgálna. A terület heterogenitása ellenére VASKÓ ILDIKÓ könyve koherens módon ötvözi a különböző elméleti keretek (pl. sociopragmatika, relevanciaelmélet, kognitív szemantika, szisztemikus-funkcionális nyelvtan stb.) szemléletmódjait, valamint a szemasziologikus és onomasziologikus leírási módszereket is. Emellett a szerző a górcső alá vett norvég pragmatikai jelölők közül a legtöbbet kontrasztív módon, a magyar megfelelők (illetve azok hiánya) és a funkcionális átfedések/eltérések tükrében tárgyalja, így a mű több szempontból is hiánypótló, fontos új eredményeket bemutató munka.

A szerző a bevezetőben először a kommunikatív kompetencia fogalmát és összetete-

¹ Az elnevezés a DJ-kutatás problémateremtő és problémamegoldó jellegére egyaránt utal.